

پژوهشی در سنگ‌مزارهای قاجاری گورستان پیربادین شهرستان بوکان^۱

اسماعیل سلیمی^۲

سهبیلا آبی پور^۳

چکیده

سنگ‌مزارهای تاریخی یافته‌های ارزشمندی در مطالعات باستان‌شناختی هستند که براساس آنها می‌توان به جنبه‌های مختلف جوامع گذشته پی برد. هدف نوشتار حاضر پژوهشی در سنگ‌مزارهای قاجاری گورستان پیربادین است. با اتکا بر شواهد باستان‌شناختی از جمله سنگ‌مزارها می‌توان به اهمیت روستای پیربادین در دوره قاجاریه پی برد. تاکنون مطالعه منسجمی در ارتباط با گورستان پیربادین به انجام نرسیده است، لذا مطالعه سنگ‌مزارهای قاجاری این گورستان می‌تواند نشان دهد که روستای پیربادین از دوره فتحعلیشاه تا عصر ناصرالدین‌شاه در منطقه مکریان اهمیت درخور توجهی داشته است. سنگ‌مزارهای قاجاری، گورستان پیربادین به لحاظ زمانی و ریخت‌شناسی قابل‌مقایسه با دیگر سنگ‌مزارهای تاریخی گورستان‌های مکریان هستند. در این مقاله سعی خواهد شد تا به این سؤالات پاسخ داده شود که؛ افراد شاخص به خاک سپرده شده در این گورستان چه کسانی بوده‌اند و در تاریخ منطقه گورک‌مکری چه نقش یا جایگاهی داشته‌اند و مطالعه کتیبه‌های ادبی و نقش‌مایه‌های غنی از لحاظ تنوع و کیفیت آثار، کدام نتایج مهم فرهنگی و اجتماعی عصر خویش را بازگو می‌کنند. مستند به نتایج مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که این سنگ‌مزارها متعلق به اشخاصی از طایفه مکرری با جایگاه سیاسی بوده‌اند و با تأکید بر نقش‌مایه‌های موجود بر سنگ‌مزارها می‌توان به وقایع سیاسی، اجتماعی و مذهبی روستای پیربادین در دوره قاجاریه پی برد.

واژه‌های کلیدی: پیربادین، گورستان، سنگ‌مزار، قاجاریه، بوکان.

۱. نگارندگان از آقای لقمان احمدزاده به سبب مساعدت در بخش میدانی موضوع مورد مطالعه، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنند.

۲. پژوهشگر و دبیر تاریخ آموزش و پرورش شهرستان بوکان Salimi.esmaeil@yahoo.com

۳. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دوران اسلامی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات Abipour.s@gmail.com

مقدمه

از بدو هستی تا به امروز، یکی از اساسی‌ترین تفکرات آدمی را مسئله مرگ و جهان پس از آن تشکیل داده است. این بینش در تمامی جوامع دارای مجموعه‌ای از نمودها و جلوه‌های گوناگون از آیین‌ها، مراسم و سرودها گرفته تا خلق آثاری همچون مجسمه‌ها، نقاشی‌ها و آثار مصور، وجود داشته است. یکی از اجزای لاینفک این تفکر در کلیه جوامع که همچون ابزاری اساسی برای نمودهای عینی و معنوی آن به کار رفته، مزار و سنگ‌مزار است (سلیمی و صلح‌جو، ۱۴۰۰: ۱۳۶). گورستان قاجاری روستای پیربادین یکی دیگر از گورستان‌های تاریخی شهرستان بوکان است که برای نخستین بار توسط «لقمان احمدزاده» به‌عنوان یک اثر تاریخی در محافل باستان‌شناسی بوکان مطرح شد. احمدزاده با تهیه تصاویر از این سنگ‌مزارها و ارائه آنها به اداره میراث فرهنگی بوکان موجب شناسایی و معرفی این گورستان گردید (احمدزاده، ۱۳۹۶). با اطلاع اسعد جمیانی رئیس وقت اداره میراث فرهنگی بوکان از وجود این گورستان تاریخی در روستای پیربادین و به پیشنهاد معاونت میراث استان در مهرماه ۱۳۷۹ ش. نگارنده مسئول این نوشتار مأمور تشکیل پرونده ثبت این گورستان در فهرست آثار ملی شد. بعدها اسماعیل معروفی‌ا قدم و همکاران در مطالعه تحت عنوان «بررسی و بازشناسی فرهنگی نقوش سنگ قبور گورستان‌های موکریان شرقی در عصر قاجار» (معروفی‌ا قدم و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۶) و مجدداً در کتابی با موضوع «بوکان؛ تاریخ، مدنیت، معماری» (معروفی‌ا قدم، ۱۴۰۰: ۲۱۴-۲۱۷) به طور مختصر به سنگ‌مزارهای این گورستان پرداخته‌اند. تاکنون درباره گورستان قاجاری پیربادین مطالعه جامع و منسجمی صورت نگرفته است. لذا بررسی و مطالعه این گورستان می‌تواند حوادث مختلف سیاسی، اجتماعی و مذهبی منطقه جنوب غرب شهرستان بوکان که اکنون «گورک مگری» نامیده می‌شود را در دوره قاجاریه روشن سازد. در گورستان پیربادین گوری محدود در فضای سنگ‌چین متعلق به شخصیتی آئینی احتمالاً «پیر بهاء‌الدین» و سنگ‌های مزارهای قاجاری انگشت‌شماری وجود دارد که بر روی آنها در معرفی متوفیان القاب «بیگ» نوشته شده است که نشان می‌دهد روستای پیربادین از دوره فتحعلیشاه تا ناصرالدین‌شاه قاجار محل سکونت مگری‌ها بوده است. با وجود این اطلاعات ما درباره اینکه این اشخاص متعلق به کدام طایفه مگری بوده‌اند و نقش و اقدامات آنها در این منطقه و پیربادین چه بوده، ناقص است. هدف نوشتار حاضر پژوهشی در سنگ‌مزارهای قاجاری گورستان پیربادین شهرستان بوکان است و سعی خواهد شد تا به این پرسش‌ها پاسخ داده شود که افراد شاخص به خاک سپرده شده در گورستان قاجاری پیربادین چه کسانی بوده‌اند و در تحولات سیاسی، اجتماعی و مذهبی منطقه بوکان و موکریان چه نقش و جایگاهی داشته‌اند و مطالعه کتیبه‌های ادبی،

نقش مایه‌های غنی و فرم سنگ‌مزارهای گورستان پیربادین از لحاظ تنوع و کیفیت آثار، کدام نتایج مهم فرهنگی و اجتماعی عصر خویش را بازگو می‌کنند؟ بر مبنای پرسش‌ها، این فرضیات مطرح است؛ که سنگ‌مزارهای قاجاری گورستان پیربادین و گور محدود در فضای سنگ‌چین متعلق به افرادی از طایفه مُکری و احتمالاً شخصیت آیینی به نام پیر بهاء‌الدین بوده که در جامعه آن روزگار بوکان و کردستان مُکریان جایگاه سیاسی و مذهبی مهمی داشته‌اند و با توجه به فرم و نقش مایه‌های موجود بر سنگ‌مزارها می‌توان به وقایع سیاسی، اجتماعی و مذهبی منطقه جنوب غرب بوکان در دوره قاجاریه پی برد. نتایج مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که روستای پیربادین و مناطق هم‌جوار آن مانند «گلوان سفلی» و «ترجان» مُلک و محل سکونت خاندان مُکری از جمله سردار عزیزخان و نوادگان بوداق سلطان بوده‌اند؛ اما از اواخر قرن ۳۱ ه.ق. با مرگ سردار عزیزخان وزیر جنگ ایران در زمان ناصرالدین‌شاه و قدرت گرفتن ایل گورک به ریاست «حسن‌آقا» منطقه مورد مطالعه به تصرف گورک‌ها یکی دیگر از ایلات مُکری درآمد.

روش پژوهش

روش تحقیق این نوشتار توصیفی-تحلیلی است که مبتنی بر بررسی میدانی و با تکیه بر مدارک و متون تاریخی انجام گرفته است. در این مقاله، ابتدا به متون تاریخ محلی و منابع مکتوب رجوع شد، سپس بررسی میدانی عمده‌ای در باب شناسایی گورستان قاجاری پیربادین صورت گرفت و این کار مبنای روش تحقیق این پژوهش قرار داده شده است. در مطالعات میدانی از سنگ‌مزارها با مقیاس عکس‌برداری شد و ابعاد، مشخصات و ویژگی هر کدام از آنها در دفترچه یادداشت ثبت گردید. در مرحله بعد هر کدام از سنگ‌مزارها با توجه به گونه‌شناسی و نوع آرایه دسته‌بندی و در نهایت طرح آنها به وسیله نرم‌افزار کورل ترسیم گردید.

پیشینه پژوهش

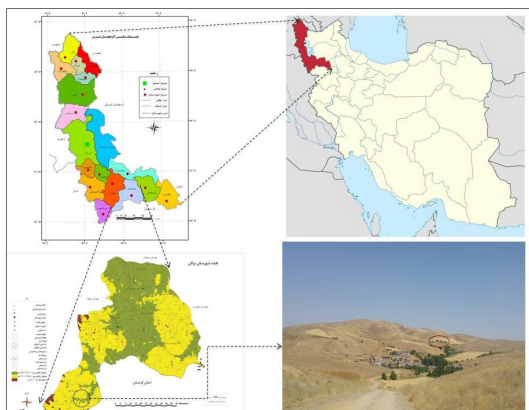
گورستان‌ها با سنگ‌مزارهای فاخر بخش مهمی از آثار تاریخی شهرستان بوکان هستند که تاکنون در ارتباط با آنها مطالعه جامع و منسجمی صورت نگرفته‌اند. ابراهیم افخمی در کتاب «تاریخ فرهنگ و ادب مُکریان، بوکان» نخستین شخصی است که به گورستان قدیمی بوکان در محلی موسوم به «دروازه قبران» و آرامگاه سرداران مُکری و اُمی خانم موجود در این گورستان اشاره کرده است (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۶۳). کامران قلندری ساوجبلاغی در سال ۱۳۷۱ ه.ش مطالعات ارزشمندی درباره گورستان‌های تاریخی منطقه مُکریان به‌انجام رسانید (سلیمی و همکاران،

۱۴۰۲: ۲۱۰). ایشان علاوه بر شناسایی گورستان‌های در شهرستان‌های مهاباد و میاندوآب موفق به مطالعه پنج گورستان تاریخی، از جمله: حاجی‌کند، خراسانه، نوبار، لگز و نیسک‌آوا در شهرستان بوکان شد، اما هیچ‌گاه موفق به انتشار گزارشات آن‌ها نشد (قلندری ساوجبلاغی، ۱۳۷۱). جمیله صلح‌جو در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد خود باعنوان «بررسی و معرفی آثار شاخص معماری شهرستان بوکان در دوره‌ی قاجار» در جریان مطالعه آرامگاه شیخ احمدکور در روستای گردی‌قبران موفق به مستندنگاری یک نمونه سنگ‌مزار صندوقی‌شکل در داخل آرامگاه گردید (صلح‌جو، ۱۳۹۶: ۹۷-۱۰۱). در سال ۱۳۹۷ ش. نگارنده مسؤل این نوشتار در جریان بررسی شهرستان بوکان که هدف از آن شناسایی مکان‌های مذهبی بود. علاوه بر شناسایی آرامگاه غوث-آباد، مزار پیرمحمد بغده‌داغی و چهل‌اصحابه کُتپه‌قورمیش، گورستان‌های ارمنی‌بلاغی (کانی‌گل)، حاجی‌کند، گردی‌قبران، آلی‌کند (علی‌کند) و گورستان پیربادین به همراه سنگ‌مزارهای موجود در آرامگاه سرداران مکرری مورد مطالعه و مستندنگاری قرار گرفتند (سلیمی و صلح‌جو، ۱۴۰۰: ۱۳۰). اسماعیل معروفی‌اقدم و همکاران در مطالعه‌ای تحت‌عنوان «بررسی و بازشناسی فرهنگی نقوش سنگ‌قبور گورستان‌های مکریان شرقی در عصر قاجار» مجدداً به بررسی و مطالعه گورستان‌های پیربادین، گردی‌قبران، ارمنی‌بلاغی و خراسانه پرداختند (معروفی‌اقدم و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۵-۶۳). همچنین اسماعیل معروفی‌اقدم در کتاب «بوکان، تاریخ، مدنیت، معماری» علاوه بر معرفی گورستان‌های اخیر به معرفی و مطالعه سنگ‌مزارهای گورستان‌های تازه‌قلعه، سردارآباد، قاجر و آلی‌کند نیز پرداخته است (معروفی‌اقدم، ۱۴۰۰). گونه‌شناسی، طبقه‌بندی و مطالعه آرایه سنگ‌قبرهای کانی‌گل (ارمنی‌بلاغ) بوکان از مطالعاتی است که در آن نویسندگان به تفصیل، به معرفی، تحلیل و مقایسه آرایه سنگ‌مزارهای ارمنی‌بلاغی با دیگر سنگ‌مزارهای منطقه و عناصر معماری و فرهنگی منطقه مکریان پرداخته‌اند (سلیمی و صلح‌جو، ۱۴۰۰: ۱۴۰-۱۲۹). بررسی و تحلیل سنگ‌مزارهای گورستان هفت‌مَرقدان روستای باغچه‌بهی شهرستان بوکان از دیگر مطالعاتی است که نویسندگان در آن به معرفی، بررسی و تحلیل سنگ‌مزارهای دوران قاجاریه و عصر پهلوی اول روستای باغچه‌بهی و به اهمیت روستای مذکور به‌خصوص در عصر قاجاریه پرداخته‌اند (سلیمی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۱۳-۹۱). به‌علاوه «پژوهشی در سنگ‌مزارهای ایلخانی شهرستان بوکان» از آخرین مطالعات در ارتباط با سنگ‌مزارهای تاریخی شهرستان بوکان است که سعی نویسندگان بر آن بوده است تا از منظر سنگ‌مزارها به جایگاه سیاسی و اقتصادی بوکان در عصر مغولان (ایلخانیان) پرداخته شود (سلیمی و همکاران، ۱۴۰۴). در مجموع می‌توان

گفت که گورستان‌های تاریخی بوکان از مهم‌ترین آثار تاریخی دوران اسلامی هستند که بر اساس آن‌ها می‌توان به جایگاه و اهمیت سیاسی، مذهبی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی منطقه‌ی بوکان در قرون میانه و متأخر اسلامی دست یافت و آن‌چنان نیز که گفته شد تاکنون در ارتباط با گورستان و سنگ‌مزارهای پیربادین مطالعه جامع و منسجمی صورت نگرفته است و در این نوشتار سعی خواهد تا سنگ‌مزارهای مذکور از زوایایی گوناگونی مورد مطالعه و تحلیل قرار بگیرند

جغرافیای پیربادین

روستای پیربادین^۱ در مسیر ارتباطی بوکان به سردشت و به فاصله ۴۶ کیلومتری جنوب غرب شهر بوکان در دهستان گورک و در بخش مرکزی به مرکزیت گلوان سفلی یا در اصطلاح محلی (گلوانی خواری) با مختصات "۳۶°۱۶'۴۴.۹۶" عرض و "۴۵°۵۴'۲۴.۵۲" طول جغرافیایی و در ارتفاع ۱۳۵۴ متری از سطح آب‌های آزاد قرار گرفته است. این روستا بر ساحل رودخانه سیمینه‌رود احداث شده است. به بیان دیگر روستای پیربادین از شمال به روستای کویره‌کانی، از غرب به سلامت، از جنوب و جنوب‌غرب به روستاهای گلوان‌علیا و کانی‌دریژ و از شرق به روستاهای گلوان سفلی و باغی‌شیخان محدود است (نقشه ۱). مردم پیربادین کُرد زبان‌اند و به لهجه سورانی یکی از لهجه‌های زبان کُردی تکلم می‌کنند و پیرو آیین اسلام و سنی‌مذهب (شافعی) هستند. روستای پیربادین دارای ۱۷ خانوار و ۱۱۲ نفر جمعیت است. ساکنان این روستا معیشتی مبتنی بر دامداری، کشاورزی و به‌صورت محدود باغداری و زنبورداری دارند.

نقشه ۱: موقعیت گورستان قاجاری و روستای پیربادین در کشور ایران، استان آذربایجان غربی و شهرستان بوکان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

روستای پیربادین در سلسله کوه‌های زاگرس شمالی قرار گرفته و به دلیل احداث بر ساحل رودخانه سیمینه‌رود، بین سطوح ارتفاعی ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ متر واقع شده درحالی‌که روستاهای کانی‌دریژ، کوبره‌کانی و باغی‌شیخان بین سطوح ارتفاعی ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ متر قرار گرفته‌اند (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی آذربایجان غربی، ۱۳۹۳). کوه «قره‌قا» با ارتفاع ۲۱۸۰ متر بلندی از بارزترین برجستگی منطقه است (خالدی، ۱۳۹۴). آب‌وهوای پیربادین در زمستان‌ها سرد و معتدل و در تابستان‌ها گرم و خشک است. میزان بارندگی در منطقه جنوب غرب بوکان و دهستان ایل گورک بیش از دیگر نواحی شمالی، شرقی و مرکزی آن است که موجب پوشش جنگلی در روستاهای «سارده‌کویستان» و «زاواکیو» شده است (تصویر ۱). با وجود بارندگی زیاد، به دلیل فقدان دشت، کشاورزی بیشتر به صورت دیمی است و دامداری به علت مراتع و چراگاه‌های مناسب در مناطقی همچون پیرخدر (خضر) ارجحیت بیشتری دارد. رودخانه‌ای که در ضلع جنوبی روستای پیربادین در جریان است، شاخه‌ای از رودخانه سیمینه‌رود است که از ارتفاعات میدان چوغه، بندنی برایم‌آغا، چنگه‌رنه، هه‌واره به‌رز، قلات و ارتفاعات خورخوره سرچشمه می‌گیرد و در نزدیکی پل تاریخی سلطان با شاخه‌های دیگر ادغام می‌شود و با عبور از روستاهای یاغیان و سلامت و کناره پیربادین، از وسط شهر بوکان گذشته و به طول ۱۴۵ کیلومتر به دریاچه ارومیه می‌ریزد (هویدا، ۱۳۵۵: ۱۵۸-۱۵۷). سیمینه‌رود و چشمه‌های همچون پلکان نقش مهمی در فعالیت‌های کشاورزی در مناطق پایین‌دست و سواحل اطراف خود دارند. مردم پیربادین اقدام به کشت و برداشت محصولات مانندی: غلات، حبوبات، انواع سبزی و صیفی‌جات و نوعی از طالبی که در اصلاح محلی به آن «گرکه» می‌گویند (هه‌زار، ۱۳۹۲: ۶۹۱). جدا از این محصولات، در منطقه پیربادین درختان میوه نظیر گردو، سیب، زردآلو، بادام، انجیر، انگور و گلابی کاشت و پرورش داده می‌شود و درختانی مثل چنار در چند نوع (معمولی، عرعر و پلک)، بید، رُز و گلابی وحشی، زالزالک، کنگر، گون و علفزارهای بلندی که هرساله در خردادماه درو و برای علوفه زمستانه دام‌ها ذخیره می‌شود، از پوشش گیاهی این منطقه است. حیوانات اهلی آنجا، مانند حیوانات سایر نقاط فلات ایران است و حیوانات وحشی همچون گرگ، روباه، خرگوش، چالو، کفتار، انواع پرندگان و خزندگان در روستای پیربادین و مناطق اطراف آن یافت می‌شوند.

تصویر ۱: پوشش جنگلی سی چاکان در روستاهای سارده کویستان و زاواکیو واقع در دهستان گورک بوکان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

شواهد تاریخی و باستان‌شناسی

منطقه‌ای که روستای پیربادین در آن واقع شده به گورک مُکری^۳ معروف است و شامل مناطق کوهستانی قسمت‌هایی از بوکان به مرکزیت (گلوان سفلی)، مه‌باد (سویناس)، سقز (میرده) و سردشت (نستان و پاراستان) و در واقع «ربط» مهم‌ترین مرکز شهرنشینی ایل گورک در مُکریان است (سلیمی، ۱۳۹۸: ۳۸). نام «گورک» برای نخستین بار در سال ۱۲۵۴ ه.ق. به‌عنوان یکی از طوایف مُکری آمده است (Rawlinson, 1840: 34) و در دهه ۱۲۶۰ ه.ق. نیز نام گورک که منطبق بر یک ناحیه سردشت و نام یک طایفه کردستان مُکری بوده در اسناد دولتی ذکر شده است (ثنائی، ۱۴۰۱: ۶۷). در سال ۱۳۲۰ ه.ش. در سند تقسیم املاک پسران عثمان آقای گورک نام روستای پیربادین (پیر بهاء‌الدین) به همراه روستاهای سارده کویستان، زاواکیو، موسی، برایم‌خصار، دربند، کانی‌رَش، کانی‌سپی، خورخوره، زیراندول، سلامت، کویره‌کانی، سهم گلوانی‌خواری، قلقله و اسکی‌بغداد به‌عنوان املاک عباس‌آقا، کاک‌الله‌آقا، ممندآقا و محمدعثمان آقا ذکر شده است (مامندی، ۱۳۹۵: ۳۸-۳۷). علی رزم‌آرا از پیربادین به‌صورت «پیربدر» (Pir- Badir) یاد کرده و در ارتباط با آن نوشته است: «پیربدر دهی از دهستان گورک بخش حومه شهرستان مه‌باد که در ۶۱ کیلومتری جنوب شرقی مه‌باد و ۲۲ کیلومتری خاور شوسه مه‌باد به سردشت واقع شده است. پیربدر دارای آب‌وهوایی کوهستانی و سردسیر است. این روستا حدود ۵۳ نفر جمعیت دارد که همگی گرداند و پیرو آئین اسلام (سَنی مذهب) هستند. آب پیربدر از رودخانه خورخوره

تأمین می‌شود و عمده محصولات آن غلات، حبوبات و توتون است. اهالی این روستا به زراعت و گله‌داری می‌پردازند و جاجیم‌بافی از صنایع دستی آنجاست و راه ارتباطی آن نیز مال‌رو است (رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۱۱۳). روستای پیربادین در دوره پهلوی به لحاظ سیاسی در استان چهارم، در شهرستان مهاباد، در بخش حومه مهاباد و در دهستان گورک به مرکزیت گلولانی‌خواری (سفلی) قرار گرفته بود (رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۵۸۶). منطقه گورک مکرری واقع در جنوب غرب بوکان به دلیل صعب‌العبور بودن تاکنون مورد بررسی باستان‌شناختی منسجم و جامعی قرار نگرفته است. بررسی‌های صورت گرفته توسط هیئت‌های باستان‌شناسی در دهه‌های گذشته (بیننده، ۱۳۸۵؛ زارع‌فر، ۱۳۹۷) در شهرستان بوکان نشان از تعدد محوطه‌ها در دشت‌ها و کمی آنها در ارتفاعات دارد. این بدان معنا نیست که مناطق کوهستانی جنوب غرب بوکان نسبت به دشت چومی مجیدخان واقع در میان بوکان- میان‌دوآب و جلگه قازلیان و «بوکه به‌سی» محوطه‌های باستانی کمتری دارد. به احتمال زیاد هیئت‌های باستان‌شناس به علت صعب‌العبور بودن مناطق کوهستانی که مسبب هزینه مالی و زمانی بیشتری بوده تنها اقدام به بررسی مناطق سهل‌تر همچون دشت‌ها و کرانه رودخانه سیمینه‌رود کرده‌اند؛ چرا که بررسی‌های انجام شده در این مناطق نشان از وجود محوطه‌های تاریخی و سبک معماری سنگی جالب‌توجه (سلیمی، ۱۳۹۸: ۱۲۶-۱۰۷)، پل‌ها (سلیمی، ۱۳۹۷: ۲۲۲-۲۰۸)، عمارت‌های اربابی (سلیمی و شیخی ملاشاهی، ۱۴۰۲: ۳۰-۱) و باغ‌های تاریخی دارد (سلیمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۳۴). پل سلطان روستای زیراندول که قدمت تاریخی آن به دوره صفویه بر می‌گردد به فاصله کمی از روستای پیربادین واقع شده است (تصویر ۲). این پل به وسیله بوداق سلطان بنیان‌گذار شهر مهاباد (ساوجبلاغ سابق) و از مشهورترین حاکمان مکرریان بنا نهاده شده است. پل مذکور در ارتباط با یکی از شبکه‌های ارتباطی بوده که شمال عراق (اقلیم کردستان کنونی) را به مرکز مکرریان پیوند می‌داد و احتمالاً به دلیل نزدیکی این منطقه به سردشت و بانه، بخش اعظم فرآورده‌هایی همچون بلوط و مازو بازار ساوجبلاغ از این راه تأمین می‌شد. حاجی سلیم‌خان ملقب به حاجی سرتیپ فرزند فیض‌الله بیگ به هنگام بازگشت از سفر حج در سال ۱۳۱۱ق. با عبور از این راه از شمال عراق وارد سردشت و از آنجا از طریق لیلانه، خورخوره و اسکی‌بغداد عازم آبلاغ و در نهایت تیکان‌تپه محل سکونت خود شده است (جعفریان، ۱۳۸۸: ۱۳۰-۹). به احتمال زیاد این راه با عبور از روستای لیلانه سردشت و خورخوره در روستای اسکی‌بغداد دو مسیر از آن منشعب می‌گردید که یک مسیر آن از طریق روستای قالوی‌شیخان به دشت یل‌تمر (ایل تیمور) در ناحیه منگور و در نهایت از آنجا به ساوجبلاغ منتهی می‌شد و مسیر دوم با عبور از روستاهای قره‌گویز و شهریکند به شهر بوکان کنونی ختم می‌شد.

تصویر ۲: نمای از پل سلطان روستای زیراندول از سمت جنوب (سلیمی، ۱۳۹۷: ۲۱۰).

گورستان قاجاری پیربادین

گورستان پیربادین که اکنون نیز مورد استفاده اهالی روستای پیربادین است، به فاصله ۷۰۰ متری ضلع شمالی روستا در کمرکش کوه‌های پلکان و پینج گویشان و درست در نقطه مقابل کوه قره‌قا و روستای کانی‌دریژ با مختصات $ZONE:38S - E.581485.97m - N.4016002.15m$ واقع شده است. گورستان پیربادین کمتر از ۱ هکتار مساحت دارد و از هر چهار جهت به وسیله زمین‌های کشاورزی محصور شده است (تصویر ۳).

تصویر ۳: دورنمایی از گورستان تاریخی روستای پیربادین شهرستان بوکان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

گورستان پیربادین همانند دیگر گورستان‌های گوردستان به دلیل احترامی که در نزد ساکنان محلی دارد و به منظور عدم ورود احشام، دارای پوشش گیاهی غنی است. سنگ‌مزارهای قاجاری این گورستان با فضای سنگ‌چین شده در ضلع جنوب غربی گورستان واقع شده‌اند. محدوده سنگ‌چین شده به مساحت ۲۳ مترمربع با ارتفاع ۹۵ سانتی‌متر و عرض بیش از ۱ متر محصور شده و در داخل آن سنگ‌مزار ساده‌ای با پارچه سبز رنگ به دور آن و درخت انگوری که تمام این محدوده را پوشانده قابل مشاهده است که نشان می‌دهد شخصیت مذهبی و آئینی در آن به خاک سپرده شده است. به احتمال زیاد نام این گورستان و روستای پیربادین از این شخصیت آئینی مدفون در محدوده سنگ‌چین شده به نام «پیر بهاء‌الدین» گرفته شده است که اکنون اطلاعات چندانی درباره آن در دست نیست (تصویر ۴). نگارنده مسئول این نوشتار در مهرماه ۱۳۹۷ جهت ثبت این اثر در فهرست آثار ملی ایران و مجدداً در مردادماه ۱۴۰۲ با بازدید از این گورستان و بررسی آن موفق به شناسایی و مستندنگاری هشت سنگ‌مزار فاخر به فرم محرابی افراشته تراش خورده همانند نمونه‌های ترجان، گردیگلان و زنبیل سفز، ارمی‌بالاغی و باغچه‌بهی بوکان و سنگ‌قبر محمدصالح محفوظ در موزه مردم‌شناسی مهاباد گردید که در این میان دو سنگ‌مزار خدیجه خانم و مقصودیگ از مکان اصلی خود جابه‌جا و شکسته شده‌اند. دو سنگ‌مزار عبدالرحمن بیگ و محمدبیگ سالم و بر روی آنها مضامینی در ارتباط با معرفی و سال مرگ آنها قید شده است. سه سنگ‌مزار ساده و عاری از هر نقش و نوشته بودند و یکی از آنها از وسط به دو نیم شده است و در نهایت سنگ‌مزاری که بر روی آن ابیاتی از «ملک‌الشعراى بهار» نوشته شده و همچنین سنگ‌مزار مصطفی‌بیگ با نقش مایه شانه و تسبیح که اکنون اثری از آن در گورستان پیربادین نیست. شواهد موجود نشان می‌دهد که تمام این افراد متعلق به یک خاندان یا طایفه بوده‌اند. در این گورستان سنگ‌مزارهای ساده که از لحاظ نوع زمین‌شناختی با سنگ‌مزارهای هشت‌گانه متفاوت‌اند، وجود دارد. سنگ‌مزارهای قاجاری پیربادین در اصطلاح محلی «کیل» نامیده می‌شوند و از نوع محرابی افراشته تراش خورده هستند و جنس آنها از نوع آهک است. نقش مایه‌های هندسی (کادرهای مربع شکل، ترنج و محراب‌ها)، تسبیح، شانه و کتیبه‌ها از آرایه‌هایی هستند که بر روی سنگ‌مزارهای پیربادین نقش شده‌اند و در این میان خط «نستعلیق» تنها خط مورد استفاده حجاران گورستان پیربادین بوده که در دو بخش سرلوح و متن، و متن و حواشی بر سنگ‌مزارها نقش بسته است.

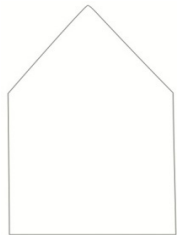

تصویر ۴: محدوده سنگچین شده در گورستان تاریخی پیربادین شهرستان بوکان و درخت بلوط کهن سال آن (نگارندگان، ۱۴۰۲).

سنگ‌مزار مصطفی بیگ

از این سنگ‌مزار که اکنون اثری از آن در گورستان تاریخی پیربادین باقی نمانده طبق گفته لقمان احمدزاده بر روی آن تنها نام مصطفی بیگ با این مضمون «هذا قبر مرحوم مصطفی بیگ» و نقش یک تسبیح و شانه وجود داشت که توسط ایشان به صورت دستی ترسیم و نگارندگان نیز با استفاده از نرم‌افزار کورل مجدداً آن را طراحی نمودند. سنگ‌مزار دوم مصطفی بیگ نیز بدون نقش مایه و عاری از هر نوع تزئینات بود و به دلیل عوامل محیطی با خزه و گل‌سنگ پوشیده شده بود (جدول ۱).

جدول ۱: مشخصات سنگ‌مزار مصطفی بیگ در گورستان تاریخی پیربادین (نگارندگان، ۱۴۰۲).

ملاحظات	طرح	تصویر
<p>نوع سنگ‌مزار؛ افراشته</p> <p>تراش خورده محرابی</p> <p>ارتفاع؛ -</p> <p>عرض؛ -</p> <p>ضخامت؛ -</p> <p>نقش؛ کتیبه، شانه و تسبیح</p>		

<p>نوع سنگ‌مزار؛ افراشته تراش خورده محرابی ارتفاع؛ ۱۲۱ م.س عرض؛ ۶۱ م.س ضخامت؛ ۸ م.س نقش؛ ساده</p>		
---	---	---

سنگ‌مزار خدیجه خانم

سنگ‌مزار خدیجه خانم دومین سنگ‌مزار مورد مطالعه گورستان پیربادین است که شکسته شده و از محل اصلی خود جابه‌جا شده است. بر روی این سنگ‌مزار در سه محراب یا کادر تزئینی عبارت‌ها با این محتوا «هذا قبر المرحومه خدیجه ابن ... بیگ ماتت ۱۲۶۶» نوشته شده است (جدول ۲).

جدول ۲: مشخصات سنگ‌مزار خدیجه خانم در گورستان تاریخی پیربادین
(نگارندگان، ۱۴۰۲).

ملاحظات	طرح	تصویر
<p>نوع سنگ‌مزار؛ افراشته تراش خورده محرابی ارتفاع؛ ۱۱۳ م.س عرض؛ ۴۶ م.س ضخامت؛ ۶ م.س نقش؛ کتیبه با کادراهی به شکل محراب</p>		

سنگ‌مزار عبدالرحمن بیگ

سنگ‌مزار عبدالرحمن بیگ سومین سنگ‌مزار مورد مطالعه است که بر روی آن در سه کادر تزئینی در ارتباط با معرفی ایشان این چنین نوشته شده است: «قبر مرحوم عبدالرحمن بیگ ابن مرحوم مصطفی بیگ سنه ۱۲۴۴» (جدول ۳).

جدول ۳: مشخصات سنگ‌مزار عبدالرحمن بیگ در گورستان تاریخی پیربادین
(نگارندگان، ۱۴۰۲).

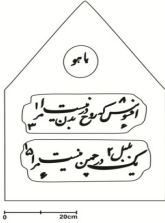

ملاحظات	طرح	تصویر
<p>نوع سنگ‌مزار؛ افراشته تراش خورده محرابی ارتفاع؛ ۹۷ س.م عرض؛ ۴۹ س.م ضخامت؛ ۷ س.م نقش؛ کتیبه با کادرهای به شکل محراب</p>		

سنگ‌مزار محمدبیگ

بر روی سنگ‌مزار محمدبیگ در یک محراب تزئینی و در دو کادر مربع شکل در دو طرف آن این مضمون «هذا قبر محمدبیگ ابن مرحوم مصطفی بیگ» نوشته شده است. بر روی این سنگ‌مزار تاریخ سال فوت متوفی وجود ندارد؛ تنها در زیر کلمهٔ هذا عدد ۷ دیده می‌شود که به احتمال زیاد حجار در ابتدا خواسته آن را حجاری کند، اما در ادامه منصرف شده است. در بالاترین بخش سنگ‌مزار دوم «یا هو» و در پایین آن در داخل دو ترنج این ابیات «افسوس که روح در بدن نیست مرا / یک بلبل در چمن نیست مرا» نوشته شده است. به علاوه در بالا و پایین کلمات «افسوس» و «مرا» اعداد ۸ - ۶ - ۱ و ۳ - در بیت دوم در مقابل کلمهٔ بلبل عدد ۲ و در انتهای بیت در بالا و پایین کلمهٔ «مرا» اعداد ۱۵ و ۶ قابل مشاهده است که به احتمال زیاد در ارتباط با تاریخ مرگ متوفی است (جدول ۴).

جدول ۴: مشخصات سنگ‌مزارهای محمدبیگ در گورستان تاریخی پیربادین
(نگارندگان، ۱۴۰۲).

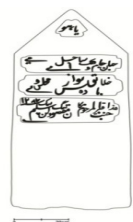

ملاحظات	طرح	تصویر
<p>نوع سنگ‌مزار؛ افراشته تراش خورده محرابی ارتفاع؛ ۱۰۰ س.م عرض؛ ۵۰ س.م ضخامت؛ ۷ س.م نقش؛ کتیبه با کادرهای به شکل محراب</p>		

<p>نوع سنگ‌مزار؛ افراشته تراش خورده محرابی ارتفاع؛ ۸۰ س.م عرض؛ ۴۸ س.م ضخامت؛ ۷ س.م نقش؛ کتیبه با کادرهای به شکل محراب</p>		
---	---	--

سنگ‌مزار مقصودیگ

سنگ‌مزار مقصودیگ شکسته شده و از مکان اصلی خود جابه‌جا شده و تا حدودی نوشته‌های روی آن مخدوش گردیده است؛ اما با این حال نوشته‌های آن به این صورت قابل بازخوانی بود. در بالاترین بخش سنگ‌مزار «یا هو» و در پایین آن «جهان جام و فلک ساقی اجل می / خلیق باده نوش از مجلس وی» و در ادامه در ارتباط با معرفی شخص مقصودیگ این‌گونه «هذا قبر المرحوم جنت مکان مقصودیگ ابن سلیم‌بیگ سنه ۱۲۸۷» نوشته شده است (جدول ۵).

جدول ۵: مشخصات سنگ‌مزار مقصودیگ در گورستان تاریخی پیربادین (نگارندگان، ۱۴۰۲).

ملاحظات	طرح	تصویر
<p>نوع سنگ‌مزار؛ افراشته تراش خورده محرابی ارتفاع؛ ۱۲۳ س.م عرض؛ ۴۳ س.م ضخامت؛ ۶ س.م نقش؛ کتیبه با کادرهای به شکل محراب</p>		

سایر سنگ‌مزارها

علاوه بر سنگ‌مزارهای فوق در گورستان پیربادین، یک نمونه سنگ‌مزار سالم دیگر بدون نقش مایه و همچنین بخشی از یک سنگ‌مزار محرابی افراشته تراش‌خورده مورد مطالعه و بررسی قرار گرفتند؛ اما با توجه به اینکه این سنگ‌مزارها بدون نوشته و نقش مایه بودند از صاحبان آنها اطلاعات چندانی نداریم (جدول ۶).

جدول ۶: مشخصات یک نمونه سالم سنگ‌مزار محرابی افراشته تراش خورده و سنگ‌مزار شکسته شده در گورستان تاریخی پیربادین (نگارندگان، ۱۴۰۲).

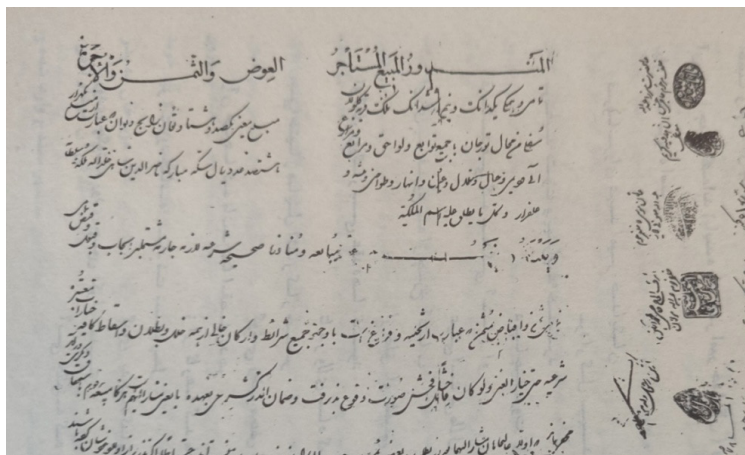
ملاحظات	طرح	تصویر
<p>نوع سنگ‌مزار؛ افراشته تراش خورده محرابی ارتفاع؛ ۷۹ س.م عرض؛ ۴۱ س.م ضخامت؛ ۶/۵ س.م نقش؛ ساده</p>	 <p>20cm</p>	
<p>نوع سنگ‌مزار؛ بخشی از یک سنگ‌مزار افراشته تراش خورده محرابی ارتفاع؛ ۴۶ س.م عرض؛ ۴۵ س.م ضخامت؛ ۷ س.م نقش؛ ساده</p>	<p>-</p>	

تحلیل تاریخی

جایگاه و نقش اشخاصی همچون مقصودی‌بیگ، مصطفی‌بیگ، عبدالرحمن‌بیگ، محمدبیگ و خدیجه خانم در دستگاه دولتی قاجار و حکومت محلی ساوجبلاغ بر ما روشن نیست، اما مشخص است این افراد از خاندان و طوایف مُکری بوده‌اند. در شجره‌نامه والیان مُکری که از سوی پژوهشگرانی مانند سیدمحمد صمدی (صمدی، ۱۳۷۳: ۲۰۶) و کامران ثنائی (ثنائی، ۱۴۰۱: ۱۷۲۹) منتشر شده است از هیچ‌کدام از اسامی موجود بر سنگ‌مزارهای گورستان پیربادین سخنی به میان نیامده است. البته احتمال دارد افرادی از خاندان مُکری شجره‌نامه‌های دیگری در اختیار داشته باشند که تاکنون منتشر نکرده‌اند. عبدالله ناهید در کتاب خاطرات خود نوشته است که بوداق‌سلطان بنیان‌گذار شهر مهاباد دو پسر به نام‌های «موسی‌سلطان» و «سهراب‌بیگ» داشته است. موسی‌سلطان جانشین پدر و حکومت مُکری را در اختیار می‌گیرد و سهراب‌بیگ که نویسنده و خطاط بوده، به حالت منزوی می‌زیسته است. به فرزندان موسی‌سلطان، خان‌زاده و به بازماندگان سهراب‌بیگ، بیگ‌زاده می‌گفتند. در نتیجه اولاد

سهراب‌بیگ (بیگ‌زاده‌ها) به مرور زمان کمر به خدمت خان‌زاده‌ها بسته و عده‌ای هم به دهات دور دست مهاجرت نموده و با زراعت، فلاح و دامپروری امرار معاش می‌نموده‌اند (ناهدی، ۱۳۶۲: ۱۰-۹). بعدها نوادگان بوداق‌سلطان و بیگ‌زاده‌هایی مانند قوج‌بیگ و عبدالرحمن‌بیگ به ترتیب در روستاهای ترجان سقز و باغچه‌بهی بوکان واقع در سرحد بین کردستان مُکریان با کردستان اردلان و افشار اقدام به احداث عمارت اربابی، مدارس به نام قطاب‌خانه، کارگاه قالی‌بافی و بزرگترین مرکز فرهنگی (دارالعلم) می‌کنند. پس به احتمال زیاد می‌توان گفت به بازماندگان بوداق‌سلطان که در ساوجبلاغ مرکز ولایت مُکریان قدرت را در دست داشتند «خان‌زاده» و به دیگر افراد این خاندان که در نقاط مختلف مُکریان همچون ترجان، باغچه‌بهی و پیربادین صاحب منصب بوده‌اند «بیگ‌زاده» می‌گفتند و می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که بیگ‌زاده‌ها به لحاظ سیاسی، اقتصادی و نظامی از قدرت محدودتری برخوردار بوده‌اند.

مردم محل اطلاعات چندانی دربارهٔ اشخاص مدفون در گورستان پیربادین ندارند. یکی از سالخوردگان محل معتقد است که افراد این طایفه از روستای میره‌ده مه‌باد واقع در ناحیه منگور به سمت پیربادین مهاجرت نموده‌اند. به فاصله‌ای اندکی از پیربادین روستایی گولانی‌خواری (سفلی) مرکز دهستان گورک واقع شده است که سردار عزیزخان وزیر جنگ ایران در زمان ناصرالدین‌شاه که یکی دیگر از افراد مشهور طایفه مُکری است یک‌دانه‌ونیم از روستای مذکور را به مبلغ ۱۸۰ تومان در سال ۱۲۷۵ ق. خریداری کرده است (تصویر ۵)، (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۵۹). به علاوه ترجان از دیگر روستاهای نزدیک به پیربادین است که مشابه سنگ‌مزارهای پیربادین در آن به دست آمده و به مدت زیادی محل سکونت نوادگان بوداق‌سلطان بوده است (سلیمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۵۴-۳۲۷). شواهد مکتوب و داده‌های باستان‌شناختی از جمله سنگ‌مزارها نشان می‌دهند که جنوب‌غرب بوکان که امروزه گورک مُکری نامیده می‌شود تا اواخر قرن ۱۳ ق. محل سکونت خاندانی از طوایف مُکری همچون سردار عزیزخان، نوادگان بوداق‌سلطان در ترجان بوده و افرادی نظیر قوج‌بیگ و مصطفی‌بیگ و مقصودبیگ در پیربادین سکونت داشتند، اما در دو دههٔ آخر قرن مذکور با مرگ سردار عزیزخان و ضعیف شدن خاندان بابامیری و قدرت گرفتن ایل گورک به ریاست حسن‌آقا که از طرف محمدشاه قاجار به مباشری سردشت و ریاست ایل گورک رسیده بود، به تدریج املاک ایلات کوچک مُکری از قبیل مرادبیگی، فقه‌عیسی، سکر، کله و کوهستان‌های زاواکیو و شیچ‌چوپان را متصرف و به یک ایل مهم در ولایت مُکری تبدیل شد (ثنائی، ۱۴۰۱: ۶۸-۶۶).

تصویر ۵: سندی در ارتباط با خرید یک دانگ ونیم روستای گلولانی سفلی توسط سردار عزیزخان (افخمی، ۱۳۶۴: ۱۵۹).

تحلیل فرم و نقش مایه سنگ مزارها

با توجه به آداب و رسوم تدفین در کردستان مَکریان از گذشته‌های دور هر گور دارای سه سنگ مزار بود، دو سنگ مزار عمودی در دو طرف که «کیل» نامیده می‌شدند و حدود گور را مشخص می‌کردند و یک سنگ مزار افقی که به آن «تات» می‌گفتند (صمدی، ۱۳۷۷: ۴۲۳). در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان سنگ‌مزارهای گورستان پیربادین را در گروه عمودی دسته‌بندی کرد. سنگ‌مزارهای گورستان پیربادین از نوع محرابی افراشته تراش خورده هستند که ارتفاع و ضخامت آنها متفاوت است. در زبان کُردی سورانی منطقه به این سنگ‌مزارها «کیل» می‌گویند و با تأکید بر افراد به خاک سپرده شده متعلق به عصر قاجاریه هستند و به لحاظ ریخت‌شناسی قابل مقایسه با سنگ‌مزارهای دیگر گورستان‌های تاریخی منطقه مَکریان همچون سقز، بوکان و مهاباد هستند (جدول ۷). نقش مایه‌های موجود بر سنگ‌مزارهای گورستان پیربادین را می‌توان به سه گروه هندسی، اشیاء و کتیبه‌ای تقسیم‌بندی کرد که در دو بخش سرلوح و متن؛ و متن و حواشی بر سنگ‌مزارها کشیده شده‌اند.

در جریان بررسی گورستان پیربادین بوکان در مجموع هشت سنگ‌مزار تاریخی مطالعه و مستندنگاری شدند که در این بین از هویت پنج نفر از جمله مقصودیگ، مصطفی‌بیگ،

عبدالرحمن بیگ، محمدبیگ و خانمی به نام خدیجه اطلاع پیدا کردیم. از سنگ‌مزار اصلی مصطفی بیگ اکنون اثری باقی‌نمانده است. چهار سنگ‌مزار دیگر که یکی از آنها شکسته شده و دو مورد دیگر ساده و بر روی یکی از آنها نیز شعری از «ملک‌الشعراى بهار» نوشته شده، به احتمال زیاد سنگ‌مزار دوم پنج شخصیت مذکور هستند. اولین سنگ‌مزارهای مورد مطالعه متعلق به مصطفی بیگ هستند که اکنون از آن اثری نیست. بر اساس گفتهٔ لقمان احمدزاده از اهالی روستای پیربادین بر روی سنگ‌مزار مصطفی بیگ عبارت «هذا قبر مرحوم مصطفی بیگ» به همراه نقش شانه و تسبیح کشیده شده بود و سنگ‌مزار دوم آن ساده و بدون هیچ‌گونه نقش و نوشتهٔ بود. شانه از نشانه‌هایی است که بر روی بیشتر سنگ‌مزارهای دورهٔ قاجار نقش بسته است (احمدزاده و همکاران، ۱۳۹۷؛ مهربانی هفشجانی، ۱۳۹۵؛ صفی‌خوانی و همکاران، ۱۳۹۳). برخی از پژوهشگران نشانه‌هایی همچون ابزار و ادوات را دال بر جنسیت یا شغل متوفی می‌دانند، درحالی‌که تصاویر اشیاء از جمله شانه هم بر روی قبور مردان و هم زنان دیده می‌شود (احمدزاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۸۸). به علاوه بعضی از محققان نقش شانه یک پهلوی را در ارتباط با متوفی مرد و شانه دو پهلوی را مختص به متوفی زن دانسته‌اند. با این حال در قبرستان تخت فولاد اصفهان آرایه شانه یک طرفه هم برای مردان و هم برای زنان نقش شده است (صفی‌خانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۹). نقش شانه، آینه و قیچی از بارزترین نقوشی هستند که حک شدن آنها روی سنگ‌مزارها، نشانه پاکى و آراستگی متوفی بوده است (احمدزاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۸۴). نقش تسبیح از دیگر نگارهٔ موجود بر سنگ‌مزار مصطفی بیگ بوده است. تعدادی از محققان نقش تسبیح را مختص به اهل تشیع می‌دانند (معروفی‌اقدام و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۷) در حالی که گورستان پیربادین متعلق به اهل سنت است.

دومین سنگ‌مزار مربوط به عبدالرحمن بیگ است که بر روی آن این مضمون «قبر مرحوم عبدالرحمن بیگ ابن مرحوم مصطفی بیگ سنه ۱۲۴۴» نوشته شده است که نشان می‌دهد عبدالرحمن بیگ فرزند مصطفی بیگ همزمان با سلطنت فتحعلیشاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۱۲ ق.) و زمام‌داری موسی‌خان (۱۲۵۰-۱۲۴۱ ق.) بر ولایت مَکریان به مرکزیت ساوجبلاغ فوت کرده است. چهارمین و پنجمین سنگ‌مزار در ارتباط با محمدبیگ فرزند دیگر مصطفی بیگ است که بر سنگ‌مزار اصلی ایشان این محتوا «هذا قبر محمدبیگ ابن مرحوم مصطفی بیگ» نوشته شده است. بر سنگ‌مزار دوم محمدبیگ بیتی از ملک‌الشعراى بهار با این مضمون: «افسوس که روح در بدن نیست مرا / یک بلبل مست در چمن نیست مرا» به همراه اعداد ۸، ۶، ۱، ۳ و ۱، ۵، ۲ و ۶ نقش شده است. اینکه ایجاد این اعداد جنبهٔ زیبایی‌شناختی داشته‌اند یا در ارتباط با سال مرگ متوفی هستند، نامشخص است.

ششمین سنگ‌مزار گورستان پیربادین متعلق به مقصودبیگ است که در ارتباط با معرفی ایشان

این‌گونه «هذا قبر المرحوم جنت مکان مقصودیگ ابن سلیم‌بیگ سنه ۱۲۸۷» نوشته شده است که نشان می‌دهد مقصودیگ فرزند سلیم‌بیگ بوده و در سال ۱۲۸۷ ق. مصادف با سلطنت ناصرالدین‌شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق) و حکمرانی محمدعلی‌خان (۱۲۸۷-۱۲۸۷ ق) بر ساوجبلاغ فوت کرده است. بر بالای عبارت مذکور در داخل یک ترنج «یا هو» و بیته از بابا اصلی دماوندی از شاعران قرن ۱۱ ق. با این محتوا «جهان جام و فلک ساقی، اجل می / خلاق باده نوش از مجلس وی» نوشته شده است این بیت شعر بر روی سنگ‌مزار محمدحسن‌بیگ فرزند قوج‌بیگ^۵ در گورستان شیخ وسو روستای ترجان سقز نیز دیده می‌شود که در سال ۱۲۵۸ ق. همزمان با حکومت محمدشاه قاجار فوت نموده است (سلیمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۳۸).

هفتمین سنگ‌مزار متعلق به خانمی به نام خدیجه است که بخشی از شکستگی سنگ‌مزار آن موجب شده آگاهی ما دربارهٔ اینکه این شخص فرزند چه کسی بوده ناقص بماند. عبارت «هذا قبر المرحومه خدیجه ابن ... بیگ ماتت ۱۲۶۶» نشان می‌دهد که این شخص نیز همزمان با سلطنت ناصرالدین‌شاه قاجار (۱۳۱۳-۱۲۶۴ ق.) و سال آخر حکمرانی بوداق‌خان سوم (۱۲۶۶-۱۲۶۲ ق.) و سال اول حکومت هادی‌خان (۱۲۶۷-۱۲۶۶ ق.) بر ساوجبلاغ مکرری فوت کرده است. آنچه در ارتباط با سنگ‌مزار خدیجه خانم جالب توجه است یکسانی آن با دیگر سنگ‌مزارهای تاریخی محدودهٔ گورستان است. تاریخ موجود بر سنگ‌مزارها به ترتیب ۱۲۴۴، ۱۲۶۶ و ۱۲۸۷ ق. و متعلق به دورهٔ قاجاریه همزمان با سلطنت فتحعلیشاه (۱۲۵۰-۱۲۱۲ ق.) و ناصرالدین‌شاه (۱۳۱۳-۱۲۶۴ ق.) هستند. به‌علاوه بر سنگ‌مزار محمدبیگ عدد ۷ و بر سنگ‌مزار دوم ایشان که حاوی بیته از ملک‌الشعرای بهار است ارقامی نقش شده است.

جدول ۷: مطالعه تطبیقی سنگ‌مزارهای گورستان قاجاری پیربادین با دیگر سنگ‌مزارهای تاریخی

منطقه مکریان (نگارندگان، ۱۴۰۴).

ردیف	تصویر سنگ‌مزار مورد مقایسه	نام گورستان	قدمت	مأخذ
۱		شیخ وسو ترجان سقز	قاجاریه	سلیمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۳۹

<p>سلیمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۲۴</p>	<p>صفویه</p>	<p>موزه مردم شناسی مهاباد</p>		
<p>سلیمی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۰۳</p>	<p>قاجاریه</p>	<p>گورستان باغچه بهی بوکان</p>		
<p>نگارندگان، ۱۴۰۴</p>	<p>قاجاریه</p>	<p>گورستان گردی قبران بوکان</p>		
<p>سلیمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۱۴</p>	<p>صفویه</p>	<p>گورستان تاقه دار مهاباد</p>		

سلیمی و صلح چو، ۱۴۰۰: ۱۳۴	قاجاریه	گورستان ارمنی بلاغی بوکان	
------------------------------	---------	------------------------------	--

نتیجه گیری

پیربادین نام یکی از روستاهای شهرستان بوکان واقع در ناحیه گورک است. با فوت بوداق سلطان تعدادی از فرزندان و نوادگان وی باعنوان «بیگزاده» در بخش‌های مختلفی از جغرافیای مُکریان به مرکزیت ساوجبلاغ از جمله در ترجان، باغچه‌بهی و پیربادین اقدام به احداث عمارت‌های اربابی، مسجد و حجره، مدارس، کاریز و گورستان‌های تاریخی با سنگ‌مزارهای فاخر کرده‌اند. شواهد نوشتاری از جمله اسناد و متون تاریخ محلی و داده‌های باستان‌شناختی همچون سنگ‌مزارها نشان می‌دهند که از دوره فتح‌الحیاه تا ناصرالدین‌شاه قاجار طوایفی از خاندان مُکری روستای پیربادین و مناطق اطراف آن از قبیل گلولانی سفلی و ترجان را تحت تملک خود داشته‌اند، اما اکنون آگاهی ما درباره این که نقش و جایگاه این خاندان در این بخش از بوکان و روستای پیربادین چه بوده است بر ما روشن نیست. مدارک تاریخی نشان می‌دهد که در اواخر قرن ۱۳ق. با مرگ سردار عزیزخان و ضعیف شدن بابامیری‌ها (مُکری‌ها) و قدرت گرفتن گورک‌ها به رهبری حسن‌آقا شاهد تصرف املاک و زمین‌های طایفه مُکری و به تدریج خروج آنها از منطقه هستیم.

گورستان پیربادین از گورستان‌های قاجاری منطقه مُکریان و شهرستان بوکان است که در مجموع دارای هشت سنگ‌مزار (متعلق به ۵ فرد) با نقش مایه‌های کتیبه‌ای، هندسی و اشیاء است. در میان پنج نفر متوفی در گورستان پیربادین تنها یک سنگ‌مزار متعلق به خانمی به نام خدیجه است که به علت شگستگی در ارتباط با نسبت سببی آن اطلاع چندانی نداریم. بر اساس نوشته سنگ‌مزارها مصطفی بیگ پدر عبدالرحمن بیگ و محمدبیگ، و سلیم بیگ پدر مقصودیگ بوده و درباره ارتباط سببی مقصودیگ

و سلیم‌بیگ با مصطفی‌بیگ نیز آگاهی چندانی نداریم؛ اما به احتمال زیاد هر پنج نفر متوفی در این گورستان از یک خانواده و متعلق به طایفه‌ای از بابامیری‌ها بوده‌اند.

سنگ‌مزارهای گورستان پیربادین به شکل محرابی افراشته تراش‌خورده و در اصطلاح محلی «کیل» نامیده می‌شوند و از سه قسمت: سر لوح، متن و حواشی با نقش‌مایه‌های هندسی (محراب و مربع)، کتیبه و اشیاء (شانه و تسبیح) تزئین شده‌اند که قابل مقایسه با نمونه‌های روستای ترجان و زنبیل سقر، ارمنی‌بلاغی و باغچه‌بهی بوکان هستند. هنرمندان حجار پیربادین به علت سهولت در تراش و ایجاد نقش‌مایه‌ها از سنگ‌های آهکی در ساخت سنگ‌مزارها استفاده کرده‌اند و همانند دیگر نقاط مُکریان جهت پندآموزی و عبرت‌اندوزی از اشعار شاعرانی همچون ملک‌الشعرای بهار و بابا اصلی دماوندی بهره گرفته‌اند که به احتمال زیاد وجود مرکز فرهنگی مهمی مانند «دارالعلم ترجان» به‌عنوان بارزترین مرکز دینی و علمی در آشنایی حجاران با اشعار این شاعران نقش چشمگیری داشته است. به طور کلی با اتکاء بر مطالعات صورت گرفته بر روی سنگ‌مزارهای پیربادین و شواهد نوشتاری می‌توان نتیجه گرفت که روستای پیربادین از اوایل عصر قاجاریه تا دوره ناصرالدین‌شاه و بعدها با آمدن گورک‌ها به این منطقه اهمیت سیاسی و نظامی مهمی یافت. وجود قبرهایی با پایگاه اجتماعی متفاوت حاکی از فاصله طبقاتی جامعه پیربادین در دوره قاجاریه است. ضمن آنکه وجود گورهایی از خاندان بابامیری و احتمالاً شخصیت آئینی به نام «پیر بهاء‌الدین» در این مکان، نشان از اهمیت پیربادین و منطقه جنوب‌غربی بوکان در دوره قاجاری دارد.

پی‌نوشت

- این روستا در مکاتبات دولتی تحت عنوان «پیر بهاء‌الدین» خوانده می‌شود درحالی‌که باید به زبان مردم بومی تلفظ و نوشته شود. البته این تنها یک مورد نیست در شهرستان‌های بوکان و مهاباد اسامی روستاهای زیادی را تغییر داده یا ترجمه کرده‌اند که هیچ‌گونه پیوندی با ساختار اصلی ندارند.
- چوالو، چالو یا کوره به‌ش نوعی گورکن (هه‌ژار، ۱۳۹۲: ۲۰۹) که توسط مردم مُکریان شکار می‌شود و از گوشت آن استفاده می‌کنند بدن این حیوان تماماً از چربی و غُضروف تشکیل شده است. مردم شهرهای بوکان و مهاباد به آن چوالو و اهالی اُشنویه به آن کوره‌به‌ش می‌گویند.
- مُکریان به مرکزیت ساوجبلاغ سابق (مهاباد کنونی) واقع در حوضه جنوب دریاچه ارومیه به دلیل خاک حاصلخیز، هوای مطلوب، پوشش گیاهی و جانوری غنی، موقعیت ایده‌آل ارتباطی در بین کردستان اردلان و آذربایجان با جریان رودخانه‌های پرآب همچون زرنه‌رود، سیمینه‌رود، مهابادرود، گادر و زاب کوچک از مناطق مستعد جهت سکونت انسان و شکل‌گیری سکونتگاه‌ها بوده است.

شرفنامه اثر شرف‌خان بدلیسی در دوره صفویه نخستین منبعی است که به ولایت مکریان اشاره کرده است (بدلیسی، ۱۳۷۷: ۲۸۸). آنچه اکنون براساس زبان (نوع لهجه) از مکریان دیرین باقی مانده در غرب به کشور عراق و ترکیه، در جنوب به کردستان اردلان، در شمال به دریاچه ارومیه و از شرق به رودخانه زرینه‌رود محدود است. در مجموع امروزه مکریان شامل شهرهای مهاباد، بوکان، سردشت، نقده، اشنویه، پیرانشهر و بخش کوچکی از میاندوآب، شاهین‌دژ و سقز است.

۴. قوج‌بیگ از مشهورترین حاکمان ترجان و از نوادگان بوداق سلطان در دوره قاجاریه بوده که به کمک همسر خیر و نیکوکار خود «نورالنساء خانم» اقدام به احداث مرکز فرهنگی، عمارت اربابی، کاریز، حمام، آسیاب و گورستان تاریخی با سنگ‌قبرهای فاخر کرده‌اند. قوج‌بیگ در سال ۱۲۷۲ ق. فوت کرد و در گورستان شیخ وسو ترجان سقز به خاک سپرده شده است (سلیمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۴۰-۳۳۲).

منابع

احمدزاده، فرید؛ حسینی، هاشم و نورسی، حامد (۱۳۹۷). پژوهشی بر شناخت مضامین و نقوش سنگ قبور ایل گوران. *میانی نظری هنرهای تجسمی*. ۵: ۹۲-۷۹.

احمدزاده، لقمان (۱۳۹۶). تهیه تصاویر از سنگ‌قبرهای تاریخی قبرستان پیربادین بوکان. بوکان: آرشیو میراث فرهنگی بوکان.

افخمی، ابراهیم (۱۳۶۴). *تاریخ فرهنگ و ادب مکریان بوکان*، جلد اول. سقز: محمدی. بدلیسی، شرف‌خان بن شمس‌الدین (۱۳۷۷). *شرفنامه (تاریخ مفصل کردستان)*. به‌اهتمام: ولادیمیر ولیامینوف زرنوف. تهران: اساطیر.

بیننده، علی (۱۳۸۵). بررسی و شناسایی باستان‌شناختی شهرستان بوکان. آرشیو سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان غربی (منتشر نشده).

ثنائی، کامران (۱۴۰۱). *تاریخ ولایت مکری (مکریان)*. جلد دوم. تهران: سُها. حاجی سلیم‌خان تیکان‌تپه (۱۳۸۸). *سفرنامه حج ۱۳۱۰ - ۱۳۱۱ ق*، به‌کوشش رسول جعفریان. قم: مورخ

خالدی، شورش (۱۳۹۵). نقشه گردشگری بوکان. بوکان.

رزم‌آرا، علی (۱۳۳۰). *فرهنگ جغرافیایی ایران (آبادی‌ها)*. جلد چهارم. تهران: دایره جغرافیائی ستاد ارتش.

زارع‌فر، فاتح (۱۳۹۷). بررسی الگوهای استقراری و نوسانات جمعیتی حوضهٔ سیمینه‌رود شهرستان بوکان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. منتشر نشده.

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی آذربایجان غربی (۱۳۹۵). استان‌داری آذربایجان غربی: ارومیه. سلیمی، اسماعیل و صلح‌جو، جمیله (۱۴۰۰). گونه‌شناسی، طبقه‌بندی و مطالعه آرایهٔ سنگ‌قبرهای کانی‌گل (ارمنی بلاغ) بوکان. هفتمین همایش بین‌المللی باستان‌شناسان جوان: ایران و سرزمین‌های همجوار. به‌کوشش: آرمان وفایی و همایون خوش اقبال. تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران. ۱۴۰ - ۱۲۹

سلیمی، اسماعیل (۱۳۹۷). پل سلطان بوکان یادگاری از معماری دورهٔ صفویه. کشکول. ۳ (۹): ۲۲۲ - ۲۰۸

سلیمی، اسماعیل (۱۳۹۸). بررسی و معرفی مسجد تاریخی روستای سویناس مهاباد. مطالعات ایران‌شناسی. ۳ (۱۵): ۵۱ - ۳۵.

سلیمی، اسماعیل (۱۳۹۸). نگاهی به روند و استمرار عناصر معماری عصر آهن III در روستای آغوت‌مان. کشکول. ۴ (۱۱): ۱۲۶ - ۱۰۶

سلیمی، اسماعیل؛ صلح‌جو، جمیله و عبدالله‌پور، ابوبکر (۱۴۰۰). بررسی و مطالعه آرایهٔ سنگ‌قبرهای قبرستان قاجاری شیخ وسو روستای ترجان سقز. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری دانشگاه بوعلی‌سینا. ۳۱ (۱۱): ۳۵۴ - ۳۲۷

سلیمی، اسماعیل؛ قزل‌سفلی، سمیه و رمضانی‌باغچه، الهام (۱۴۰۳). بررسی و تحلیل سنگ‌مزارهای گورستان هفت‌مرقدان روستای باغچه‌بهی شهرستان بوکان. پیام باستان‌شناس، ۱۶ (۳۱): ۹۱ - ۱۱۳.

سلیمی، اسماعیل؛ قزل‌سفلی، سمیه؛ بایزیدی، معصوم (۱۴۰۲). پژوهشی در سنگ‌مزارهای آرامستان‌های قدیمی شهرستان مهاباد. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۳۹ (۱۳): ۲۴۰ - ۲۰۳

سلیمی، اسماعیل؛ و شیخی ملاشاهی، مبارکه (۱۴۰۲). مطالعه و تحلیل تزیینات معماری مسکونی دورهٔ قاجار و پهلوی شهرستان بوکان. نگارینه، ۱۰ (۲۵): ۸۲ - ۵۴

صفی‌خانی، نینا؛ احمدپناه، سیدابوتراب و خدادادی، علی (۱۳۹۳). نشانه‌شناسی نقوش سنگ‌قبور قبرستان تخت فولاد اصفهان (با تأکید بر نقوش حیوانی شیر و ماهی). هنرهای زیبا -

هنرهای تجسمی. ۱۹ (۴): ۸۰-۶۷

صمدی، سیدمحمد (۱۳۷۷). نگاهی به تاریخ مهاباد. مهاباد: رهرو.

مامندی، سعید (۱۳۹۵). ایل گورک: تاریخ و گستره ایل گورک در ایران. مهاباد: هیوا.

معروفی‌اقدام، اسماعیل (۱۴۰۰). بوکان (تاریخ، مدنیت، معماری). تهران: علم و دانش.

معروفی‌اقدام، اسماعیل؛ حاجی‌زاده‌باستانی، کریم؛ زارعی، علی؛ محمودی‌نسب، علی‌اصغر و شهبازی

شیران، حبیب (۱۳۹۹). بررسی و بازشناسی فرهنگی نقوش سنگ قبور گورستان‌های

موکریان شرقی در عصر قاجار. نگارینه. ۷ (۱۹): ۸۵-۶۳

مهرابی هفشجانی، سجاد (۱۳۹۵). پژوهشی پیرامون نقوش آیینی سنگ قبرهای شهر هفشجان

در استان چهارمحال و بختیاری ایران. سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و

تکنولوژی، برلین آلمان: ۲۰-۱

ناهد، عبدالله (۱۳۶۲). خاطرات من. به‌اهتمام احمدقاضی. تهران: نفیسی.

هه‌زار، عبدالرحمن (۱۳۹۲). هه‌نانه بورینه (فرهنگ کُردی - فارسی). تهران: سروش.

هویدا، رحیم (۱۳۵۵). جغرافیای طبیعی ایران، تبریز: دانشگاه تبریز.

Rawlinson. H.C. (1840). "Notes on Journey from Tabriz, through Persian Kurdistan, to the Ruins of Takhti- Soleiman, and from Thence by Zenjan and Tarom, to Gilan, in October and November". 1838; With a Memoir on the Site of the Atropatenian Ecbatana", London: Journal of the Royal Geographical Society, Vol. 10. Pp 1- 64.

